
**NARODNA
UMJETNOST**

1984

KNJIGA 21

UDK 398.001

Pregledni članak

**Okrugli stol
»Folklor i usmena
komunikacija«
(Zagreb, 22. XI. 1983)**

Sastanak je otvorila dr Dunja Rihtman-Auguštin. Nakon pozdravnih riječi spomenula je da su radovi o folkloru i usmenoj komunikaciji objavljeni dvaput: na svjetskim jezicima i na hrvatskom književnom jeziku, prvo kao izvanredni svezak »Narodne umjetnosti« (1981), a zatim i kao redovan broj (»Narodna umjetnost« 19). Tim je brojem zaokružen jedan period istraživačkog i znanstvenog rada Zavoda za istraživanje folkloru i diskusija o njemu zamišljena je kao radna proslava 35. godišnjice Zavoda. Riječ je zatim uzeo dr Milivoj Solar.

Milivoj Solar

Drugarice i drugovi, moram reći: meni je čast da govorim o ovom zborniku. Odmah ću reći kako moje područje bavljenja nije izravno ono koje ću zbog kratkoće nazvati folkloristikom. Mislim da priređivači nisu ni očekivali da ja mogu dati meritornu ocjenu sve ove građe. Budući da se ja bavim teorijom književnosti i metodologijom znanosti o književnosti u najširem smislu riječi, i kako su neki problemi iz moje uže struke također sadržani ili postali aktualni unutar folkloristike, mogu ipak dati nekakvo svoje viđenje problematike u ovom svesku i možda bi ono, nadam se, moglo biti — upravo zato što govorim »izvana« — i za vas koji se time izravno bavite, od nekog interesa.

Prije svega, moram reći nekoliko lijepih riječi o ovoj knjizi, i to ne samo kurtoaznih. Svezak je specifičan po tome što postavlja pitanje: izravna usmena

umjetnička komunikacija kao osnovni kriterij za poimanje folklor — da ili ne? Svi članci u ovom svesku jesu različiti odgovori na to pitanje. Mislim da je pitanje dobro postavljeno, da pogađa jedno od središnjih zanimanja suvremenog proučavanja onog što se različito zove, što svi znamo što je, ali ne znamo točno imenovati — da li je narodna umjetnost, da li je to folklor, da li je to usmena književnost itd. Možda upravo zbog toga što je pitanje dobro postavljeno, i čitav niz odgovora dobri su odgovori. Naravno, ti odgovori koji put zbog prostora nisu razrađeni, oni naravno nisu ni svi isti, ne samo u smislu da ima »da« i »ne«, nego u tom smislu da nisu, naravno, svi na istoj razini, ali bih sa zadovoljstvom istaknuo da priloge naših autora nisu nipošto ispod priloga stranih autora, a, s druge strane, da su strani autori koji su se ovdje odazvali vrhunska imena svjetske folkloristike. Mislim da je to vrlo vrijedan prilog našoj folkloristici i da taj prilog govori da se naša folkloristika nipošto ne bi smjela osjećati manje vrijednom u usporedbi sa svjetskom folkloristikom. Usprikoš svim teškoćama, na financijskoj i ostalim razinama, naša je folkloristika dostigla svjetski nivo. Moramo reći i to da će naša folkloristika i preko ovog sveska steći ugled, koji, iako već velik, još uvijek nije dovoljan. Još uvijek, čini mi se, proučavanje folklor a nas nema ono mjesto koje bi trebalo imati u cjelokupnom bavljenju proučavanjem književnosti i svih ostalih umjetnosti. To je, eto, bilo nekoliko svečanih riječi, a sada da kažem o čemu se ovdje, po mome mišljenju, zapravo radi i kako ja to vidim.

Već sam rekao da je izravna usmena umjetnička komunikacija kao osnovni kriterij za poimanje folklor a po mom mišljenju dobro postavljeno pitanje, jer to pitanje ide na nešto što bih nazvao temeljnim pitanjem ili središnjim pravcem interesa suvremenog proučavanja svih oblika komunikacije, tradicije, umjetnosti i svega onoga što nazivamo kulturom. Ono postavlja problem ponovnog definiranja predmeta folkloristike. To je pitanje koje uključuje stano- vito okretanje folkloristike od isključivo predmetnog polja prema narodnom polju. Folkloristika je nastala, kao i čitav niz ostalih znanosti, u 19. stoljeću, po modelu u kojem je prije svega predmet određivao metodu i pri čemu je predmet znanstvene obrade uvijek bio nekako prirodno dat ili, ako hoćete, sam po sebi shvaćen kao nešto o čemu nema diskusije. Pretpostavka je bila da metode odgovaraju predmetu, a da predmet odgovara nekakvom općem shvaćanju svijeta i života u kome je, naravno, bilo prezentno bogatstvo narodne tradicije, osobito usmenih tvorevina koje su zapisane, koje su prezentirale čak i ono što je nekakav Weltanschauung. Shvaćena je važnost svega toga, čak se u romantičarskom raspoloženju možda malo i pretjeralo u tome, ali bilo je samo po sebi razumljivo da treba istraživati, proučavati, skupljati, klasificirati i slično. Taj je posao obavljen, kod nas još uvijek ne do kraja, naravno, sve je to obavljeno, ali s pretpostavkom da je samo po sebi jasno koje metode ovdje moraju biti u upotrebi, jer te metode proizlaze iz prirode predmeta. Pokazalo se, međutim, da se priroda predmeta može shvatiti na različite načine, da nije nipošto jednostavno shvatiti tu prirodu predmeta. Ali je dugo vladala teza da je osnovni problem folkloristike nekakvo točnije određenje vlastitog predmeta i da će metode same od sebe nadoći. To je ono što nazivam prirodnim razvitkom znanosti: nejasna usmjerenost prema isključivo predmetnom polju. Grada

prisutna u tom polju unaprijed je vrijednosno određena kao građa koju vrijedi proučavati i proučavanje je tada slijedilo one metode koje su uglavnom preuzete iz ostalih znanosti, a to je recimo povijest, posebno devetnaestostoljetna znanost o književnosti koja se tada konstituirala kao povijest književnosti, zatim estetika, filozofija povijesti i naročito etnografija i etnologija, kojoj je intencija, bez obzira na različite nazive u pojedinim zemljama, uvijek bila ista: skupiti što više građe, pokušati tu građu komparirati, pokušati iz te građe izvesti određene zaključke o njezinoj strukturi i to je onda funkcioniralo kao nekakav prirodan način obrade područja folkloru. U naše vrijeme, od početka stoljeća i kasnije, došlo je do preorijentacije ili do prihvatanja sasvim drugog modela znanosti. Znanosti više nisu određene isključivo po predmetnom polju. One znanosti koje su se razvile nakon drugog svjetskog rata i koje su danas možda najprodornije, o kojima se danas najviše govori, to su neke rubne znanosti, znanosti koje su nastale bez svog prirodnog predmeta. To su kibernetika, semiotika, neki tipovi opće lingvistike, to su, u prirodnim znanostima, molekularna biologija, radio-astronomija i slično, sve neke znanosti kojima predmetno područje nije dato, nego ga je odredila njihova metoda. Tek metodom određen je predmet teorije skupova, predmet kibernetike, predmet strukturalne antropologije itd. Na području kojim se ja bavim zapaža se vrenje koje je nastalo kao jedna permanentna metodološka diskusija koja nastoji redefinirati predmet znanosti o književnosti. Znanost o književnosti, koja se također dugo bavila književnošću kao prirodnim predmetom, eto već dvadesetak godina uporno se bavi i onim što bih nazvao radnim poljem, tj. bavi se i samom sobom. U svojoj najdubljoj intenciji, to bavljenje samom sobom izraz je potrebe da se uspostavi takva metoda ili takva metodologija koja će ponovno, na drugim temeljima uspjati izgraditi i predmet znanosti o književnosti, koja će dovesti do novog pojma književnosti. Mislim da je dobrim dijelom do toga i došlo, jer je u znanosti o književnosti prevladala nova paradigma — upotrebljavam tu riječ u smislu Thomasa Kuhna. Od recimo devetnaestostoljetne paradigme proučavanja književnosti, gdje je predmet bio prirodno dat i gdje je metodologiju otprilike razvila povijest književnosti, preuzevši je iz opće povijesti, koja svoje korijene ima u filozofiji povijesti — dvadesetih godina dolazi do loma te paradigme i do nastanka nove koja se uspostavlja negdje s ruskim formalistima. Nova paradigma ne želi više slijediti metode povijesti i filozofije povijesti, nego preuzima metodologiju lingvistike. S razvojem lingvistike, koja sve više teži da se osloni na teoriju komunikacije, ta ista metodologija se razvija i u znanosti o književnosti. Iste probleme promjene paradigme ima i folkloristika. Kao i znanost o književnosti u najširem smislu riječi, folkloristika se susrela s problemom okretanja prema radnom polju i morala se pozabaviti sama svojim vlastitim metodama. No, nova paradigma ne smije nastupiti kao osporavanje stare, odnosno kao potcjenjivanje, nego kao negacija koja vodi nekakvoj sintezi. Pokušaj da se stara paradigma uključi kao samo jedan specijalan slučaj, kao nešto što vrijedi samo na jednom području, to je dominantan pokušaj suvremene folkloristike, koji iskazuje sve ono što je prisutno u svim ovim člancima, doduše na različite načine. Budući da su svi ovi članci na svoj način otvoreni, usudujem se reći svoje opće zapažanje. Bez obzira na to što se (uvjetno) svi

članci mogu podijeliti na »da« i »ne«, svi su zapravo skloni tome da traže neke putove pomirenja između ovoga što ja zovem starom i novom paradigmom, tj. svi su oni više skloni da odgovore sa »i da i ne«, nego sa »ili da ili ne«. To nije toliko izraz eklektizma koliko viđenja da je jedna osnovna ideja umjetničke komunikacije, preuzeta iz lingvistike, iz teorije komunikacije, plodonosna za istraživanje folklor, ali da tu nešto nedostaje. Ona je plodonosna hipoteza, ali preuska. Odrediti to isključivo kao jedan vid komunikacije očigledno preusko shvaća komunikaciju. Takva bi paradigma morala ići na formalizirano shvaćenu komunikaciju, tj. na istraživanje isključivo forme, načina na koji se komunikacija obavlja, a ono što se komunicira, taj sadržaj bi ostao izvan toga. Činjenica je da se ne može samo formalno kao komunikacija odrediti predmet folkloristike, budući da tu postoje ne samo na razini označitelja, nego i na razini označenoga jake oznake onoga što zovemo folklor. Iz teorije komunikacije izveden opći obrazac morao bi ići na analizu označitelja, isključivo na analizu odnosa među označiteljima, pri čemu bi dimenzija označenog izostala, što uviđaju svi ovi autori. Oni koji će težiti tome da zadrže značenje označenoga inzistirat će da to mora biti »narodna umjetnost«, da tu postoji tradicija, da je to specifična tradicija, a oni koji će se odlučiti na isključivu analizu označitelja ići će na formalne definicije koje su ipak malo preuske. Čini mi se da su u svim ovim odgovorima problematizirane manje-više sve kategorije, da se uviđa potreba da se nova paradigma razvija tako da se kritički razmotre sve one kategorije koje su u upotrebi. No — neka to bude moja primjedba — ja mislim da jedna kategorija ovdje nije problematizirana, ili barem nije problematizirana dovoljno, a to je kategorija umjetnosti. Kategorijom umjetnosti služe se svi ovi autori, nekako pretpostavljaju da je to pojam koji se može upotrijebiti bez nekog posebnog razmatranja. Ako govorimo o komunikaciji, umjetnička bi komunikacija značila jedan određeni tip komunikacije koji bi se mogao razlikovati od drugih tipova komunikacije. Meni se čini da bi trebalo nešto više i u folkloristici problematizirati pojam umjetnosti. Nipošto ne mislim da ga treba napustiti, izbaciti, ali upravo istraživanjima koja proizlaze iz radikalnog prihvaćanja nove paradigme nedostaje kritička dimenzija razmatranja problema pojma umjetnosti. Jer, očigledno je da se taj pojam može primijeniti samo ako smo spremni da sadržaj tradicije nekako pozitivno vrijednosno odredimo, ali u praktičnom proučavanju onoga što se zove umjetničkom komunikacijom, mislim da je dosta sporno da li se treba baviti samo onim što je umjetnička komunikacija ili i drugim vidovima komunikacije; što je to uopće umjetnička komunikacija? Treba li neke rubne pojave, vrlo zanimljive, određivati kao umjetnost, da bismo nekako spasili dignitet njihovog proučavanja? Mislim da to nije potrebno, jer je umjetnost u ovom svijetu također jedna krajnje diskutabilna kategorija. Relevantnost istraživanja uopće ne ovisi o tome da li je nešto umjetnost ili nije, da li je nešto visoko vrijedno ili nije vrijedno, jer vrijednosna skala koja je naslijeđena iz stare paradigme po mom mišljenju ne može ući bez diskusije u novu paradigmu. Kao neka moja, vanjska naravno, primjedba: meni se čini da je kod svih tih radova jedina kategorija koja je nekako neproblematski upotrebljavana, kategorija umjetnosti. To

je jedina kategorija koja je naslijeđena iz devetnaestostoljetne paradigme i koja nije došla u kritičko ispitivanje.

To je, eto, moje zapažanje. Ja vam zahvaljujem na pažnji. Uzmite ovo kao neobavezna razmišljanja jednog čovjeka kojemu ovo nije struka, ali koji u tome vidi nešto što je prilog općoj epistemologiji znanstvenog istraživanja svih oblika komunikacije i umjetnosti.

Maja Bošković-Stulli

Ima jedna stvar koju bih mogla malo komentirati iz izlaganja kolege Solara — to je naše pitanje. Naše pitanje nije glasilo »da ili ne«, nego »da, ne... ili?«. A to »ili« je upravo već nekako u podtekstu sugeriralo onaj odgovor koji je profesor Solar izvrsno zapazio, a to je onaj odgovor da je većina radova ipak bila nekako orijentirana da odgovori »i da i ne«, odnosno »malo da, malo ne« — a to su sugerirala i naša pitanja postavljena kao izazov autorima.

Reći ću nešto o tome kako smo došli na zamisao da priredimo ovaj zbornik. Zaista je staro poimanje usmene ili narodne književnosti, kako se to često zove, postalo predmetom diskusije. S jedne strane zato što je taj sam pojam naroda donekle postao diskutabilan, bar u odnosu na našu struku. S druge strane, sam se predmet jako proširio — ne samo na klasičnu epiku, liriku, pripovijetke i druge klasične vrste, nego i na one tzv. neugledne oblike, na današnje urbane pojave, na niz pojava koje su do sada bile izvan polja interesa. To je pogotovo onda upućivalo na novu definiciju folkloristike — ne više s gledišta onoga klasičnog njezina predmeta, nego polazeći od pitanja što je s tim novim pojavama. Tako su se, među ostalim i zbog toga (premda ne samo zbog toga), javila shvaćanja koja su sve više inzistirala na problemu komunikacije, i to usmene direktne komunikacije. Date su dvije klasične definicije — jedna sovjetskog istraživača Čistova, da je folklor prirodna kontaktna umjetnička komunikacija, a druga američkog folklorista Ben-Amosa, po kojoj je folklor umjetnička komunikacija u malim grupama. Ta su dva pristupa postala vrlo značajna i relevantna u današnjoj folkloristici, ali se pokazalo i to da ostaju neka nepokrivena područja, neka otvorena pitanja. To nas je potaklo — baš zato što smo u našem internom krugu često razgovarali što bismo s određenim pojavama, da li su te definicije dovoljne — da izazovemo određeni broj istraživača, domaćih i stranih, koji su zainteresirani za tu problematiku. Na žalost, pokazalo se da se iz Jugoslavije, osim kolega iz Zavoda, odazvao samo kolega Berisha; iz svih ostalih gradova dobili smo lijepa pisma i lijepe isprike, ali se nitko nije osjećao potaknutim da o tome piše, osim triju istraživača iz Zavoda za istraživanje folkloru. To je pokazalo da teorijsko istraživanje usmene književnosti ipak nije u nas tako blistavo kao što smo maloprije imali priliku čuti od kolege Solara. Ali, nadajmo se da što je bilo ne mora biti i u budućnosti i da će možda i naš razgovor dati poticaj istraživanju kakvo smo objavljivanjem ovog zbornika pokušali započeti.

Nije se radilo o rigidnom shvaćanju definicije, nego se radilo o pojmu, o problematiziranju područja istraživanja folklora, a ne toliko hoćemo li se definitivno odlučiti za ovu ili za onu definiciju. Utoliko je lakši odgovor koji tendira prema »ili«, a ne prema »da« ili »ne«. Što se tiče problematiziranja pojma umjetnosti, jedno od naših pitanja odnosilo se i na to: pitali smo »koja su mjerila za određivanje onoga što se smatra umjetničkim u folklornoj komunikaciji«. To znači da ni ta dimenzija nije bila zanemarena, zaboravljena — i sama sam se u svom prilogu jednim dijelom bavila tim problemom. Odgovori nisu direktni na pojedina pitanja, nego su autori većinom pošli od onih problema kojima se inače bave, ali se začudo gotovo svi radovi izravno uklapaju u problematiku jednog, drugog ili trećeg pitanja iz ove domene. Ali, nema konačnog odgovora — i drago nam je da je tako. Jer kad bismo imali konačne odgovore u jednom svesku, to bi značilo da taj svezak nije ni potreban, da je sve već unaprijed riješeno. Što se mene tiče, mislim da je težište na usmenoj komunikaciji, a ne na samom činu komuniciranja — to bi bilo isuviše jednostavno. Tu je čitav proces događanja i neki autori — specijalno bih spomenula Strobacha — inzistiraju i na problemu pamćenja; taj problem pamćenja nazočan je i kod Sirovátke. Da se pamćenje stavi u definiciju — opet bi se pojavilo deset novih pitanja. Jer, pamćenje nije pamćenje napamet, pamte se modeli koji se onda svaki put u činu usmenoga komuniciranja malo drugačije realiziraju (formule, varijacije na temu, invarijantne okosnice itd.). Svaki bi se odgovor, uzet doslovce od riječi do riječi, pokazao nedostatnim. Tako je i problem pamćenja, kao način postojanja priče, pjesme, poslovice između dva čina komunikacije sigurno vrlo važan, ali ga nikako ne bi trebalo uzeti kao nešto što isključivo određuje.

Što se tiče pisanih oblika, naročito poticajnim čini mi se prilog Oldřicha Sirovátke. Zapisi u spomenarima... ne znam da li su baš u pravom smislu riječi folklor, to je ipak bliže pučkom stvaranju. Ali oni natpisi koje je Sirovátka obradio, formule u ljubavnim pismima, natpisi na uskršnim pisanicama, na kućama, na bačvama — on je uvjerljivo pokazao da se oni, s jedne strane, čuvaju u pamćenju, a samo u trenutku realizacije očituju se pismeno. Inače žive kao ostale tradicije, čak se služe tradicijskim formulama, načinom izražavanja, modelima itd. Dakle, tu se pokazuje da je usmenost svakako osnovna kategorija, ali da je ne treba shvatiti potpuno rigidno; to je ono »i da i ne«. Ja sam pokušala pisati o tekstovima koji su nakon usmene izvedbe tiskani. Naravno, smatram da oni ostaju usmena književnost i u pisanom obliku, ali je to druga razina postojanja. Onda, pitanje kazališta. U odnosu na »narodno kazalište« ne može biti »usmeno kazalište«.

Strobach ne smatra da je usmenost mjerodavni kriterij, nego da je to stvaralaštvo narodnih masa. Dominantni suvremeni i budući oblik za njega je amatersko stvaranje. Tu se ja, što se mene osobno tiče, ne bih mogla složiti, jer mi se amatersko stvaranje čini različitim od onoga što smatramo folklorom, a s druge strane, ako u obzir uzmemo samo stvaranje narodnih masa, što je onda sa svim onim slojevima i u prošlosti i danas koji nisu bili narodne mase, a koji su također stvarali folklor. Mislim da se kriterij društvene pripadnosti teško

može usvojiti kao stalni kriterij, premda je on sigurno bio dominantan u onim stoljećima i razdobljima koja su nam prethodila, zato što se u tzv. »nižim« slojevima usmena kultura u najvećoj mjeri širila. Dakle, pitanje je gdje je usmena kultura dominirala, a ne radi se o tome da je to samo njihovo stvaralaštvo.

Mjerila poetike se mijenjaju, gledajući dijakronijski; s druge strane, ona su različita i prema pojedinim vrstama. Usmeno stvaranje, baš zato što je usmeno, uvjetuje oblike poetike, ali oni nisu jedinstveni za cjelokupno područje, nego se mijenjaju i s vremenom i zavisno od vrste na koju se odnose.

Čistov je pokušao sva mjerila uzeti u obzir u svojoj znamenitoj studiji iz koje potječe i njegova definicija, on ih je analizirao i pokazao kako su sva u određenim razdobljima i određenim sredinama bila relevantna, ali ono što se provlači kao crvena nit jest upravo to usmeno komuniciranje, naravno, usmeno sa svim mogućim relativiranjima tog pojma — više kao naznaka nego kao rigidno shvaćena riječ.

Dunja Rihtman-Auguštin

Nakon izdavanja ove knjige nastaju problemi. Mi smo je zamislili i pokrenuli u vrijeme kad smo bili u jeku diskusije o pojmu **narod**. Bili smo s tim pojmom raskrstili, a Institut za narodnu umjetnost prekrstili smo u Zavod za istraživanje folkloru, upravo s namjerom da se odvojimo od romantičkih koncepcija, a s druge strane da naglasimo našu buduću znanstvenu usmjerenost. Tako su svi koji su odgovorili na naša pitanja vrlo čisto izveli taj »Abschied vom Volksleben« što su ga bausingerovci bili napravili 1969. i na kojem i dalje inzistiraju. I danas kažu da je folkloristika izmislila **narod**. Stoga, izvođenje te ideje do krajnjih konzekvencija u našim komunikacijskim pristupima ostavlja ipak taj narod negdje sasvim po strani. A što je s etničkom komponentom folkloru koja nam se vraća u etnicitetu? Ja sada razmišljam o etničkoj teoriji koja je govorila da je folklor sadržaj etnosa i da se tamo gdje se nalazi najizvorniji folklor nalazi i početak i osnovica etnosa. Današnje etničke teorije tome pristupaju drukčije i kažu da je kultura više-manje univerzalna, ali tamo gdje se etničke grupe susreću, na granicama se označuju i za svoje oznake uzimaju folklor kao dijakritičko sredstvo. Ta komunikacijska komponenta — s obzirom na etnos — nedostajala nam je. To ćemo vjerojatno promisliti u jednom budućem projektu. Nedostaje nam još nešto: čovjek putem folkloru ne komunicira samo s ljudima; on komunicira i s neobjašnjivim, onim što je izvan svakodnevnog i izvan racionalnog...

No, nadam se da je ovo što govorim poticaj za razgovor o jednoj našoj budućoj knjizi. Poticaj za razgovor o ovoj knjizi daje mi ideja o odbacivanju stare paradigme i traženju nove, o čemu je bilo riječi. Dosta je zanimljivo da smo mi u Zavodu, da bismo stvorili novu metodologiju, prešli i na novi predmet — na urbani folklor. Išli smo donekle etnološki i u suradnji s folkloristikom koja se bavi usmenom književnošću, folkloru glazbom, plesom, teatrokom itd. Ali, nismo to samo mi učinili, to je bio trend u cijeloj Evropi. Što se tiče

nama već pomalo otrcanog pojma folklorizma, kao druge egzistencije folklor, članci u knjizi pokazali su ne samo tu drugu egzistenciju, nego i povratne utjecaje iz medija na folklor, koji opet na neki način postaje izvorni folklor. Zato bih, s obzirom na dilemu oko shvaćanja usmenosti, ostala pri sociološki shvaćenoj usmenosti, dakle usmenosti kao vezi u jednoj ljudskoj grupi, koja onda uključuje i socijalnu dinamiku te grupe, ali bih možda s više razumijevanja prihvatila Bausingerovu ideju iz knjige **Volkskunde** u kojoj je strahovito iskritizirao staru etnologiju, a novu situirao u odnos između općih društvenih procesa, masovnih medija, političkih medija, moći — dakle između globalnih društvenih tokova i kulture malih grupa, a te grupe veže prvenstveno usmenost. To je, zapravo, već ideja Wrighta Millsa.

Vitimir Belaj

Počet ću, sa stanovitim rizikom da budem smatran konzervativnim, s ovrtnom na termin **narod**. Naime, to što je ovaj Zavod izbacio iz svoga naslova taj termin kao nešto već pomalo zastarjelo, nije mu do kraja uspjelo, jer je umjesto toga upotrijebio riječ **folklor** i tako na mala vrata ubacio englesku riječ za isti pojam. Bojim se da ćemo se mi u našim strukama uvijek nanovo susretati s riječju **narod** u raznim oblicima, uvijek će nam ona iskrsavati i to neće biti samo nekakav atavizam, nego se radi o jednoj prošloj realnosti. Naime, kad je u našoj znanosti Radić donio svoju teoriju o narodu, onda je taj narod doista postojao i kultura toga naroda onda je bila još relativno cjelovita kultura koja je mogla biti predmet istraživanja jedne znanosti. I danas ne možemo reći da je to romantično, mislim da je to malo pretjerano. Bilo bi danas romantično prenijeti tu Radićevu teoriju na ovu situaciju i smatrati da i danas imamo nekakav narod i sve što iz toga slijedi. Međutim, mislim da nećemo moći potpuno odbaciti niti kriterij te tzv. narodne kulture, a pogotovo ne povijesni pristup, zato što je ta tzv. narodna kultura bila historijska stvarnost i u povijesnom ćemo se pristupu uvijek morati obazirati i na taj moment. Kao što je rekao prof. Solar — kad gradimo novu paradigmu, ne smijemo onu staru jednostavno odbaciti kao zastarjelu, nego vidjeti što se iz toga staroga daje napraviti, da li se područja upotrebe tih paradigmi negdje preklapaju.

Ivan Lozica

To što smo sada čuli o koncepciji naroda, odbacivanju pojma narod itd. kao da nije sasvim jasno. Čini mi se da nitko zapravo ne odbacuje narod. Narod je tu i odbaciti ga bilo bi vrlo opasno. No, Radićeva i druge koncepcije o dvojnoj kulturi, odnosno o kulturi naroda kao cjelini nasuprot kulturi gospode kao drugoj zasebnoj cjelini, čine mi se zaista uskim. Ne možda toliko po zamisli Radićevoj i drugih, koliko po tome kako je ta koncepcija bila shvaćena i kakav je odjek imala. Narod je praktički bio shvaćen kao seljaštvo. Kad se kaže da

ćemo se susretati s narodom i s istraživanjem njegovih tradicija, tu zaista nema sumnje i to je ono što cijelo vrijeme i radimo. Ali, moramo biti svjesni da smo narod svi mi, ne samo jedan segment društva. I to je ono proširenje o kome je i prof. Solar govorio. Proširenje, ne odbacivanjem jedne možda zastarjele povijesno utemeljene koncepcije, nego kao pokušaj da se stvari širim pogledom sagledaju i da se vidi gdje je tu što. Istraživanje narodne kulture, zvali je mi ovako ili onako, ne može se ni u prošlosti ni danas shvatiti kao istraživanje isključivo seljaštva, stočara i ratara. Vidi se da su istraživanja bila nedostatna, nisu istraživane različite profesionalne grupe, nije se istraživala ni urbana kultura koja je isto tako u nekim razdobljima povijesti bila vrlo bliska tzv. narodnoj kulturi. Danas su to velike rupe — imamo masu podataka o načinu života u ruralnim sredinama, a nemamo dovoljno podataka o kovačima, mlinarima, mornarima, vojnicima itd. Toliko o pitanju termina **narod**. Zapravo, možda je pre nagljeno misliti da smo odbacivanjem termina riješili stvar.

Ali, danas se nameće i jedno drugo pitanje koje mi se čini jako važnim. Naime, to je pitanje sinkronije i dijakronije, pitanje povijesnosti. Odgovor »ili« koji smo dobili u ovom broju je zapravo proistekao iz neprimjerenosti jednog pretežno sinkronijskog istraživanja, koje nameće teorija komunikacije, i povijesnog karaktera samog predmeta istraživanja. Dovoljno je samo prošetati po terenu, pa vidjeti da je usmena književnost zapravo proces, da ne možemo promatrati jednu izvedbu, a da ne vidimo onu koja je njoj prethodila i onu koja slijedi iza nje, da zapravo imamo pred sobom eklatantan primjer povijesnog događanja, i to kontinuiranog povijesnog događanja. Naravno, tražiti nekakvo izvorno stanje u tome, okretati se prema prošlosti s ciljem da se nađe nekakav izvorni oblik jest potrebno, ali moramo imati u vidu i da je svaki oblik izvoran, odnosno da je svaka varijanta izvorna za svoje vrijeme i situaciju. Promatranje kontinuiteta svih tih varijanata, recimo u usmenoj književnosti, pokazuje da imamo pred sobom proces, da nemamo jedno gotovo umjetničko djelo ili djela. Mislim da se ovom knjigom otvara pitanje tradicije — ne kao trenutne komunikacije, kao prenošenja u sinkronom momentu, nego pitanje dijakronije, odnosno tradicije kao predaje, prelaska iz jedne izvedbe u drugu. Ili, kako bi to rekao Čistov, **komunikacijskog lanca**.

Zmaga Kumer

Možda ću ispasti konzervativna; čini mi se da svi prilozi pojedinih autora proizlaze iz okolnosti u kojima žive. Mi u Sloveniji čini se da smo jako urbani, industrijalizirani, ali ipak, kad radimo na terenu, vidimo da mnogo toga što je nekad bilo i dalje živi. I u mladim urbanim sredinama nalazimo seljačko.

Što se tiče postojanja naroda — to je pojam koji je jako teško definirati. Kad idete na teren, osjetite da to stvarno postoji; ne može se nekako definirati, ali vidite da ima nešto od toga. Razlika između narodne kulture i neke visoke nije toliko u kvaliteti, nego u načinu stvaranja.

Ivan Bakmaz

Meni se kao laiku nameće jedno pitanje. Jasno mi je da je novi materijal uvjetovao i novu metodologiju, novu paradigmu, novi pristup. Zanimao bi me odnos te nove paradigme prema starom materijalu, prema tradiciji, može li nova metodologija baciti neko novo svjetlo na stari materijal, da li ga preobražava ili je ona samo uvjetovana novim sadržajima koji su se javili urbanizacijom?

Ivan Lozica

Mislim da novi pristup rješava neke probleme metodologije terenskog rada. Dosadašnji je rad išao za tim da se dođe na određeno mjesto, da se nađe najstariji mogući dostupni kazivač i da ga se pita kako je to bilo kad je on bio mlad. Istraživač je dobio odgovor da je nekad svega bilo, a danas više ničeg nema, zapisao ga i otišao, a u kući pored njega događala se živa izvedba. I to o čemu je taj stari kazivač govorio bilo je živo u jednoj novoj izvedbi, novoj varijanti, u jednom određenom i isto tako nepovratnom trenutku. Takav pristup, da se istražuje u kontekstu i u momentu, ne bi naravno smio iskorijeniti stare dobre metode da se pita kako je nekad bilo, ali treba se pitati uvijek koje je godine to nekad bilo. Nova terenska metodologija morala bi se puno više osjetiti nego što se danas osjeća. To je nešto na čemu zapravo tek moramo raditi.

Milivoj Solar

Folkloristika ima svoje načine istraživanja, no svako se istraživanje obavlja s jedne strane nekim tehničkim postupcima, a s druge strane ono ima svoja uporišta u nekim općim pojmovima. I tu je, mislim, teškoća i osnovni problem. Naime, opći pojmovi koji su naslijeđeni, pa tako i opći pojam naroda, naslijeđeni su iz određene filozofije povijesti. Pojam umjetnosti naslijeđen je iz estetike. Dobar dio folkloristike kreće se unutar naslijeđenih pojmova koji su proizašli iz stanovitih filozofskih orijentacija 19. stoljeća. Danas je situacija radikalno drugačija utoliko što opći pojmovi — prvo, potpadaju pod kritičko razmišljanje, a drugo — više nema opće filozofije koja bi bila uporište za određenje novih pojmova. Danas imamo situaciju prepletanja mnogobrojnih znanosti, pri čemu odnosi hijerarhije nisu jednostrani niti jednostavni. Niz znanosti nastupa ravnopravno, a tako i niz filozofskih razmišljanja. Pojavilo se nekoliko različitih načina razmišljanja koji svi ravnopravno vrijede, postoji više pojmovnih aparata u kojima su svi pojmovi dopola definirani, a do kraja definirani nisu. No, ta situacija nipošto nije tragična, ima i nekih nada. Ovdje bi semiotika kulture mogla biti nešto što bi folkloriste moglo zanimati, a poticaji

dolaze i iz antropologije, iz socijalne psihologije, etnologije, psihologije, pa čak i psihijatrije... Semiotika kulture — pod pretpostavkom da je cijela kultura neka vrsta očovječenja prirode i da se to očovječenje prirode zbiva prije svega kao davanje značenja, da čitav svijet postaje svijet znakova, da više ništa ne vrijedi po sebi, nego sve ima neko značenje. U tome leži mogućnost razlikovanja nekih tipova kulture kao tipova značenja koji bi morali biti interesantni i za folkloristiku. Očigledno, ne možete to postaviti kao dvije kulture, ali možete zapaziti raslojavanje kulture koje bi se moglo shvatiti i kao raslojavanje svijeta znakova ili značenjskih sistema. Iste stvari će biti drugačije interpretirane u folklornoj književnosti nego u umjetničkoj, to su različiti sistemi kodova. Značenjsko polje koje razlikuje kulturu svakidašnjice od visoke kulture nije samo umjetnost, nego i religija, čak i znanost — postoje laička medicinska objašnjenja po tipu znanosti. Dalje, cjelokupna sfera odnosa prema religijskom: u znakovnom sistemu svakodnevne kulture postoji duboka religioznost — duboka u smislu da se ne mora vidjeti, koja ne mora biti konfesionalna ili je čak u suprotnosti s konfesionalnošću po svojim naslagama mitskoga itd., a koja ipak daje svijetu drugačije značenje nego ova druga kultura. Mislim da bi se iz semiotike kulture, iz pokušaja da se pronađu kodovi, iz teze da kultura nije jedinstvena, da u njoj postoji nekoliko kodova koji se prepleću i međusobno dopunjuju — moglo poći u provjeru da li narodna kultura korespondira s prošlošću, da li je ona isto što i kultura svakodnevnog života i da li visoka kultura daje druga značenja. Čini mi se da bi to bio jedan od mogućih putova kojima bi folkloristika mogla poći, jer je samo inzistiranje na komunikaciji baš tu možda preusko.

Maja Bošković-Stulli

Htjela sam reći još samo nešto u vezi s kolegom Belajem i ovim pitanjem sada. Mi pojam naroda zapravo nismo izbacili, evo i u naslovu časopisa stoji »Narodna umjetnost«. A drugo — mi se ipak sada bavimo narodnom umjetnošću — sad ću se tako namjerno izraziti. Dakle, nama nije u središtu pitanje definicije naroda, pristupa narodu uopće, nego samo ukoliko nam je pojam **narod** relevantan za ono čime se bavimo, tj. tim raznim vrstama umjetnosti. Vidjelo se da nam narodna muzika, narodna književnost, narodni plesovi nisu dovoljni — sve više i više postaje zanimljivo kako sve te pojave funkcioniraju, bez obzira na slojeve u kojima se javljaju. To ne znači da izbacujemo klasične i tradicijske i tradicionalne pojave iz prošlosti; u našim se publikacijama jasno vidi da se marljivo i revno bavimo svim tim tipovima iz naslijeđene kulture, iz kulture koja tradicijom traje sve do danas. Nastojimo obuhvatiti sve pojave, ali ipak jednim cjelovitim pristupom. Moderni se pristup ne bavi samo stvarima, nego i načinom njihova postojanja, a taj način postojanja jest usmenost, sa svim onim konotacijama koje smo joj dali.

Ivan Bakmaz

To je jedan nivo, rekao bih, a drugi je nivo ono što je govorio dr Solar, možda mogućnost traženja jednog zajedničkog koda tradicije i suvremenosti, ako sam dobro shvatio.

Dunja Rihtman-Auguštin

Ne zajedničkog, nego više kodova. Ali, mogu reći da se time zapravo bavi simbolička antropologija, koja ne želi naći sistem kodova, nego se zadržava na interpretacijama. No, ja ne bih o tome govorila; na žalost, O. Supek-Zupan, koja je dobro obrazovana na tome području nije mogla biti danas ovdje prisutna. Ja bih se još samo malo vratila na narodnu kulturu. Narodna kultura bila je shvaćena previše homogeno, bez ikakvih slojeva. Gdje god se primijetilo kakvo odstupanje, to se odbacivalo, istraživalo se samo ono gdje se zamišljeni model potvrđivao. Danas nam treba istraživanje raznih slojeva koji su u narodu postojali i postoje. Ništa ne znamo o građanskoj kulturi, o vrednotama građanskog društva koje su prisutne kod nas, a uopće ih ne istražujemo. U Evropi se danas usporedno istražuju prošli obrasci građanskog života u odnosu na »narodni«, seljački život. Morali bismo odgojiti etnologe koji će znati povijesno istraživati na taj način.

Zmaga Kumer

Ako se ide na teren otvorenih očiju, puno se toga vidi. Ne mora se ići s unaprijed postavljenim teorijskim postavkama. Ako istražujemo pjesme ili plesove, ne možemo bez čovjeka koji to radi. Naravno, sve što je oko toga moramo uočiti, moramo vidjeti. Sjećam se, još u prvim godinama rada mi smo na terenu notirali sve što smo vidjeli u kući, sve što smo zapazili od ponašanja tih ljudi, a da nitko od nas nije ni pomislio na neke teorijske pretpostavke. Isto tako sada sve te promjene što dolaze i sve nove stvari — to jednostavno moramo vidjeti i zabilježiti, tako da nam tu nekako građa dolazi, gotovo bih rekla, sama po sebi. Ne znam... to izgleda sasvim heretički, ali ako se na terenu bilježi život, proces, nešto što se razvija — to je jasno.

Milivoj Solar

Na terenu se vidi, ali što kad nismo na terenu — tu bez pretpostavke nećemo ništa vidjeti. Sad mi tu sjedimo, nismo na terenu. Tu sigurno postoji nekoliko slojeva kulture koji bi se mogli analizirati samo ako bi nam ih neke teoretske pretpostavke osvijetlile. Čim vi odete na teren — to je prvi postupak

koji vam je omogućio da neke stvari vidite, a druge ne vidite. Moramo imati neke pretpostavke, jer je to nerazlučeno jedinstvo zbivanja svakidašnjice u kojem bi se mogli razlikovati ne samo tipovi našeg ponašanja, mogla bi se analizirati bar tri sloja sada prisutna...

Zorica Rajković

Rekla bih nešto o rezultatima primjene komunikacijskog pristupa u etnologiji. Jedno savjetovanje nordijskih etnologa imalo je za temu upravo tu mogućnost primjene teorija komunikacije na etnološka istraživanja. Jedno njihovo rješenje čini mi se dosta prihvatljivo. Komunikacijski pristup fenomenima kulture bio bi po njihovom mišljenju samo jedan aspekt, aspekt koji bismo morali uzeti u obzir pri odlasku na teren, aspekt kojemu nije uvijek bila posvećena dovoljna pažnja. Tako bi bilo moguće analizirati komunikacijski aspekt predmeta iz sfere materijalne kulture. Predmete ne bismo više promatrali kao predmete za sebe, koji jesu nešto, nego bismo gledali i što predmeti znače.

To nam pomaže da shvatimo da i predmeti iz »plastične ere« jesu etnološki relevantni, jer nešto znače, jer imaju komunikacijski aspekt. Komunikacijski aspekt smanjio bi i jaz između etnologije i folkloristike, jer više ne bi bila tako stroga granica između verbalne i neverbalne komunikacije. Tamo je bilo načeto i pitanje tradicije i ponuđeno je jedno prihvatljivo rješenje — komunikacija ne teče neminovno samo na jednoj razini, ona je isto tako i vertikalna, dakle komunikacija između vremenskih slojeva, recimo između generacija. Dakle, tu su dva toka komunikacije, vertikalni i horizontalni. Simbolička antropologija, ovdje spomenuta, zapravo jest to: komunikacijski pristup pojavama kulture koji prvenstveno vodi računa o očitavanju njihovih značenja. Mislim da su donekle i na našem području (manje u Hrvatskoj) primijenjeni semiotički pristupi i na područje materijalne i na područje duhovne kulture, npr. na područje obreda. Iako skromni, pokazuju se relevantni. Na žalost, te stvari nisu u ovu knjigu ušle. To je šteta, jer dio nespornosti na relaciji etnologija — folkloristika proizlazi i iz toga što jedna takva analiza nije do sada urađena. Uvijek će postojati i potreba da se napravi i funkcionalna analiza i formalna analiza, ali uz to imamo i mogućnost svjesnog uočavanja komunikacijskog aspekta koji je i te kako relevantan. U ovoj knjizi komunikacijskim se pristupom išlo na definiranje samog predmeta usmene književnosti itd., dok se unutar etnologije radi o jednom aspektu, o dodatnom metodičkom, analitičkom sredstvu. I tu je možda dilema o kojoj će se u budućnosti sigurno više znati.

Dunja Rihtman-Auguštin

Ja možda ne bih rekla **dodatno sredstvo** — rekla bih radije **jedno od mogućih sredstava**.

Ante Nazor

Ja nisam poslenik na području folklor, ali intenzivno pratim ovo što se zbiva u folkloristici. Mislim da se ova knjiga izdvaja od svih devetnaest knjiga; ona se bavi isključivo teorijskim pitanjima, dok su ostale pune istraživačkih radova. Mene posebno zanima pitanje partizanske pjesme u odnosu na folklor, i što je na tom području folklor a što nije. Drugo zanimljivo pitanje za mene su vicevi, koje pričaju prvenstveno intelektualci, dakle ne narod u klasičnom smislu. To znači da moramo promijeniti kriterije. Treće što me zanima jest odnos onog što je narodno u pisanim književnim djelima i obrnuto.

Tatjana Filipović

Budući da nisam etnolog, nego se bavim književnošću, govorit ću iz drugog aspekta o usmenoj komunikaciji kao odrednici folklor. Folklor nesumnjivo zaslužuje epitet usmene komunikacije, ali mora se pre svega odrediti šta razumevamo pod »usmena komunikacija« i pod »usmena umetnička komunikacija«. Postoji pošiljalac koji prenosi određenu poruku preko nekakvog koda. Ja bih se zadržala na tom kodu: da li je u slučaju folklor taj kod umetnički, odnosno estetski i da li u tom slučaju možemo odrediti folklor kao umetničku komunikaciju? To s jedne strane. S druge strane, otvoreno je pitanje da li zapisani folklor i dalje živi. Možda bi se moglo smatrati da je svaki zapisani tekst jedna određena varijanta datog sižea. Uostalom, možemo smatrati da je i svaki priređivač određenog izbora zapisa na neki način i folklorni izvođač. On rekreira određeni tekst time što ga priređuje za štampu, pa tako i prilagođava tekst publici kojoj je namenjen. Postoje izdanja za naučnu upotrebu, za škole, za decu. S druge strane, obično se polazi od nekih već zapisanih i vrednovanih tekstova. Međutim, ako posmatramo današnji folklor među masama, tu ne postoji vremenska distanca, odnosno ne postoji vrednosni katalizator u odnosu na taj tekst i tu se zna često postavljati pitanje šunda. Uopšte, pitanje šunda je veliki problem u folkloru, u književnosti i umetnosti uopšte. Sam šund i možda negovanje nekog šunda se može vrlo teško povezati sa komunikacijskim aspektom određenog teksta i mislim da bi na tom polju moglo biti nekih istraživanja.

Ivan Lozica

Ja bih se samo kratko nadovezao na izlaganje prof. Solara o semiotici kulture i na Zoričino izlaganje o komunikacijskom aspektu istraživanja običaja. Ukratko: ovaj Zavod od samog početka, a naročito u zadnje vrijeme sve jače bratski i pod istim krovom ujedinjuje folkloristiku i etnologiju. Vidimo da je etnologija ovdje sa svojim istraživanjima ljudske kulture kao nekakav kontekst

folklorističkom istraživanju svih ovih posebnih — nazovimo ih tako — umjetnosti. Simboličkoantropološka tendencija istraživanja značenja postupaka, obreda itd. svakako je jedan od aspekata, a drugi je onaj koji mi zapravo cijelo vrijeme imamo u vidu, a to je da se radi o vrlo polisemičnim tekstovima, odnosno da se i kultura može shvatiti kao tekst, a tekst nikad nije sačinjen od jednog koda, da se tu zapravo radi o tekstovima u tekstovima, da se zapravo cijela kultura postavlja kao nekakav kontekst, dakle opet viši tekst koji u sebi sadrži tekstove ovih drugih stvari. Kontekstualna folkloristika sad još i više u konkretnom radu zbližuje etnologiju i folkloristiku i čini mi se da taj put istraživanja prepletanja tekstova, odnosno različitih segmenata kulture, zapravo jest put kojim idemo. Druga je stvar što je to dosta težak put. A mislim da etnologija u Zavodu ide ka redefiniciji vlastitih polazišta i da je to put koji će etnologiju i folkloristiku još više zbližiti u budućnosti.

Tanja Perić-Polonijo

Prvi dio onoga što sam htjela reći već je rečen — dakle, evo drugog: pokušaj raslojavanja kulture dogodio se već možda u jednom smjeru ili u jednom segmentu na razini pisma, promatranja **pisanog** i **usmenog**. Ogroman dio građe kojom se bavimo mi koji radimo na usmenoj književnosti ipak je nastao u jednoj kulturi koja nije pismo poznavala ili se bar nije pismom služila za zapisivanje svojih usmenih tvorevina. S druge strane je pismena kultura, u kojoj raste i cvate pisana književnost. Naša polazišta ovdje, ako se za ovim stolom hoćemo dogovoriti prije odlaska na teren, kreću se i u tom nekom smjeru — da promatramo odnos pisanog i usmenog. Na taj ćemo način s dosta sigurnosti tvrditi da grafiti jesu, da zapisi na bačvama jesu dio usmenog književnog procesa, dok recimo djela pučke književnosti — u kojoj se pišu romani, dnevnici itd. — neće to biti, jer upravo oni kao uzor uzimaju oblike iz pisane književnosti. Druga stepenica, koja nas onda očekuje na samom terenu danas, jest da dolazimo u jednu manje ili više pismenu sredinu. To nije zanemarivo, jer onda u procesu promatranja tog raslojavanja nekadašnje usmene (nepismene) kulture i današnje pismene kulture gledamo što se zapravo događa u svim sredinama, i gradskim i seoskim.

Anton Berisha

Rijetko kada sam naišao na ovako solidno pripremljen zbornik s radovima u našim strukama. Ipak, čitajući, nameću se neke dileme. Prva dilema je; znanost o književnosti i tzv. folklor. Pripada li jedan folklorni tekst folkloristici ili znanosti o književnosti. Umjetnička poruka usmenoknjiževnog teksta proizlazi iz teksta kao najbitnijeg elementa koji determinira komuniciranje djela književnog folkloru. Tekst usmenoknjiževnog djela treba promatrati prvenstve-

no kao određenu jezičnu strukturu, kao strukturu umjetničke poruke. Odatle drugi problem, odnos znanosti o književnosti i folkloristike. Morali bismo upozoriti na njihove suodnose i približno odrediti objekt proučavanja folkloristike.

Petar Šimunović

Kad govorimo o istraživanju gradskog folklor — naši najveći gradovi smješteni su na dijalekatskim terenima — to znači da je taj dijalekatski idiom vrlo živ u toj usmenoj umjetničkoj komunikaciji. I sada, kad proučavamo takve oblike narodnog stvaralaštva u gradu, imamo čitav konglomerat tog dijalekatskog ukrštavanja i ne znam kako ćemo mi dijalektolozi tu izaći na kraj, kako dobiti autentičan izraz. Ukrštavaju se motivi i ta naslijeđenost motiva koje donosimo sa sobom u grad, pa onda treba voditi računa i o socijalnim poljima — počevši od obiteljskog, od perifernijskog, do nekakvog intimnog socijalnog polja. Dok vučem tu paralelu dijalekatskih istraživanja i ovog folklorističkog, vidim da kod nas tek započinje istraživanje gradskih govora. To je vrlo slojevita problematika.

Mijo Lončarić

Ima još jedna zanimljiva tema — odnos između folkloristike i jezika, jezične strane folklor. Tu imamo nekoliko elemenata koji su važni za istraživanje; vjerojatno je to u svijetu već i učinjeno: tehnika, dakle samo zapisivanje — na koji način transkribirati, fonetski zapisati neki dijalekatski tekst. Drugo je sam dijalektološki moment, o čemu je govorio dr Šimunović. Treći je element sociolingvistički, to je ovo kad prelazimo u urbane sredine, čak i u manjim sredinama, čak i na selu imamo te socijalne grupacije, idiome, podidiome, varijante. Četvrti element je stil, koji opet može imati dvije strane. Lingvističku stilistiku i estetičku stilistiku, onu koja vrednuje. Bilo bi vrlo važno kad bismo tim istraživanjima i folkloristi i mi dijalektolozi i lingvisti u budućnosti posvetili više pažnje.

Sastanak je završio pozivom D. Rihtman-Auguštin svima prisutnima da ostanu na proslavi Dana Zavoda i upozorenjem da će u broju 21 »Narodne umjetnosti« biti objavljen rezime ove rasprave.

(Transkribirali i saželi Maja Povrzanović i Ivan Lozica.)